

**Visie op
versnelling van de
energietransitie**

**Pamflet van de
Energietafel**

Visie op versnelling van de energietransitie

Pamflet van de Energietafel

Dit kaartenboek is gemaakt door

www.argumentenfabriek.nl

 augustus 2016

Inhoud

Bas Ebskamp
Frank Kalshoven

Vormgeving

Monique Willemse

In opdracht van

De Energietafel:
Eneco
Havenbedrijf Rotterdam
Shell Nederland
Siemens Nederland
Van Oord

Drukwerk

SSP & Cliteur

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
We gaan vaart maken met duurzame energie	
De analyse van onze uitgangspositie	8
Trends- en factorenkaart versnelling energietransitie	13
De missie en visie voor Nederland	16
Visiekaart versnelling energietransitie	22
Toelichting	26

We gaan vaart maken met duurzame energie

Meer groene welvaart zal ons deel zijn

Wij omarmen de internationale klimaatdoelen: in 2050 moet onze energiehuishouding nagenoeg CO₂-vrij zijn. Hierbij staan we in Nederland voor een belangrijke keuze. Gaan we wachten: de verduurzaming van de energiehuishouding zo lang mogelijk uitstellen. Of gaan we versnellen: vaart maken met de verduurzaming. Wij kiezen ondubbelzinnig voor versnelling van de energietransitie. Voor tempo maken. Zowel omwille van het klimaat als omwille van onze economie. De energietransitie is van zichzelf al belangrijk genoeg. Maar wij zien versnelling óók als een kans om in Nederland meer groene welvaart te creëren. En we kijken ernaar uit samen met anderen hierover na te denken en actie te ondernemen. In dit pamflet leggen we uit waarom.

Wie zijn wij?

Wij zijn een verzameling organisaties, privaats en publiek, die zich in het kader van de Energiedialoog hebben verzameld aan de Energietafel om na te denken over de toekomst van de energiehuishouding in Nederland. Wij zijn

Eneco, Havenbedrijf Rotterdam, Shell, Siemens en Van Oord. We zijn, elk op onze eigen manier, speler in de huidige energievoorziening in Nederland. Wij pleiten voor een versnelling in de omslag van een systeem dat grotendeels draait op fossiele energie: olie, gas en kolen, naar een nagenoeg CO₂-vrije economie in lijn met de klimaatafspraken van Parijs. Nederland zal in de toekomst draaien op hernieuwbare energie. Onze organisaties willen helpen de omslag te maken van fossiel naar hernieuwbaar. Hiermee zullen we niet alleen Nederland helpen veranderen, maar zullen we ook onze organisaties gaan veranderen. Hoe? Hierover gaat dit pamflet.

Kern van de zaak

Twee opmerkingen vooraf. Ten eerste: we zijn het niet in alle details met elkaar eens. En dat vinden we prima. Waar we het roerend over eens zijn, is de kern van de zaak: Nederland moet zijn energiehuishouding verduurzamen, en wel snel. Dit is een enorme opgave. Dat we het hierbij over details niet eens worden is nu

onbelangrijk. Het gaat nu, voor ons en voor Nederland, om de hoofdlijn. Ten tweede: we hebben ons denken over versnelling van de energietransitie in twee stappen gestructureerd. Deze denkstappen vormen ook de opbouw van dit pamflet.

Denkstep 1 gaat over onze analyse van de uitgangssituatie. We hebben de vraag beantwoord: met welke trends en factoren moeten we in Nederland rekening houden bij het nadenken over versnelling van de energietransitie? Waar de lezer deze analyse onvolledig of onjuist vindt, nodigen we die van harte uit aan te vullen en aan te scherpen.

Denkstep 2 gaat over onze visie. Welke missie moet Nederland volgens ons rond de energietransitie omarmen en welke visie hoort hierbij? We zullen deze missie en visie toelichten en nodigen de lezer van harte uit hierop te reflecteren.

Nederland, vinden wij, moet versnellen in de energietransitie. We roepen iedereen in Nederland op, de industrie in het bijzonder, om hieraan mee te doen. Wij denken dat het

belangrijk is dat de mensen die leiding mogen geven in de economie individueel en als groep van zich laten horen en actie ondernemen. We zien dezer dagen om ons heen meerdere initiatieven en daar zijn we blij mee. Voor versnelling in de energietransitie is kritieke massa nodig, en die maken we samen.

Ab van der Touw,
Siemens Nederland

Allard Castelein,
Havenbedrijf Rotterdam

Jeroen de Haas,
Eneco

Marjan van Loon,
Shell Nederland

Pieter van Oord,
Van Oord

De analyse van onze uitgangspositie

De Nederlandse samenleving draait op fossiele energie. Olie, gas en kolen zijn de grondstoffen voor verwarming en verlichting, voor ons vervoer over land, water en in de lucht, voor de productie van staal, van tomaten, en van verpakkingen. Fossiele energie is niet zomaar belangrijk. Het energiesysteem is de facto een voorwaarde voor ons bestaan, en dit systeem draait, anno 2016, op fossiele brandstoffen.

De kern van onze analyse is dat ons energiesysteem de afgelopen tien tot vijftien jaar wel optisch, en aan de marges, maar niet wezenlijk veranderd is. Ja, er is energie bespaard. Ja, er is zonne-energie gekomen, en windenergie, en er is biomassa bijgestookt in fossiele energiecentrales. En ja, er is beleid gemaakt door overheden, en er zijn afspraken gemaakt in een Energieakkoord. Er is echt het nodige gebeurd. Maar als het puntje bij het paaltje komt heeft Nederland nu nog steeds een samenleving die draait op een fossiel energiesysteem.

Onze missie en visie voor Nederland zijn ambitieus. We willen van een fossiel systeem overschakelen op een duurzaam energiesysteem. Hiervoor is een nuchtere analyse van

onze uitgangspositie onontbeerlijk. We lichten de kern van onze analyse daarom graag toe.

Waar we staan met duurzame energieproductie? Vraag het de Nederlander in een enquête en hij schat dat ruim een derde van de energieconsumptie inmiddels duurzaam is. Hij heeft windmolens zien verrijzen in polders en op zee, neemt op steeds meer gebouwen zonnepanelen waar, en hoort, ziet en leest al twee decennia in de media dat milieu en duurzaamheid belangrijk zijn – 30 procent lijkt best een redelijke schatting. In werkelijkheid komt slechts vijf procent van de energieconsumptie in Nederland uit hernieuwbare bron. Waar de burger denkt dat Nederland al substantiële vooruitgang heeft geboekt, hebben we in werkelijkheid alleen nog maar eerste stappen gezet.

Hoe komt dat?

Klimaatbeleid

Het **klimaatbeleid** is bij uitstek een internationale aangelegenheid. Vorig jaar zijn in Parijs over het klimaat verstrekkende, wereldwijde afspraken gemaakt. In 2050 wil de wereldgemeenschap een nagenoeg

Als het puntje bij het paaltje komt heeft Nederland nu nog steeds een samenleving die draait op een fossiel energiesysteem

CO₂-neutrale samenleving. Wij beschouwen dit als een cruciale doorbraak in de politieke besluitvorming.

Eerdere, concrete Europese afspraken rond het klimaat voor de korte termijn, waren aanmerkelijk minder ambitieus en worden door Nederland bovendien met lange tanden uitgevoerd. Waar het gaat om de normen voor 2020 ligt Nederland op schema voor de CO₂-reductienorm, maar achter voor wat betreft energiebesparing en de productie van hernieuwbare energie. Om de door de rechter afgedwongen Urgenda-doelstelling te halen, zal Nederland alle zeilen bij moeten zetten.

Niet alleen de doelen van het klimaatbeleid zijn van belang, ook de ingezette middelen. Kern

van de zaak is dat fossiele bronnen te goedkoop zijn, omdat de bijbehorende CO₂-uitstoot niet in de prijs tot uitdrukking komt. Europa, stellen we vast, heeft met de introductie van verhandelbare CO₂-rechten hier een in potentie effectieve oplossing voor gekozen. Het systeem werkt in de praktijk echter niet. De CO₂-prijs is te laag, de reikwijdte van het handelssysteem is te beperkt. Het gevolg is dat fossiele brandstoffen nog altijd oneerlijk concurreren met duurzame bronnen. Waar andere landen in Europa extra aanvullend beleid hebben gemaakt, liet Nederland dat achterwege.

Energiebeleid

Het **energiebeleid** in Nederland is gericht op de korte termijn, versnipperd over departementen en heeft een beperkte ambitie. De focus van het beleid ligt bij de uitvoering van het Energieakkoord en heeft een horizon tot 2023. Dit energiebeleid past bij de voorzichtige en stapsgewijze koers van de afgelopen decennia. Voor een 'Energiewende', zoals die bijvoorbeeld in Duitsland is afgekondigd, is het beleid, en de manier waarop het wordt gemaakt, ongeschikt.

Consumenten en aanbod

Het gebrek aan substantiële verandering zien we terug in de energievraag van **consumenten** en vooral in het **aanbod**. Aan de vraagkant zien we dat energiebesparing effect heeft, maar het gaat met hele kleine stapjes. Nieuwe woningen zijn energiezuinig, maar de bestaande woningvoorraad is er nog nauwelijks op vooruitgegaan. De energie-intensieve industrie werkt steeds efficiënter, maar het tempo ligt te laag om eigen doelen uit het Energieakkoord te halen. Opgeteld is het tempo te laag om in 2050 de slag naar een duurzaam systeem gemaakt te hebben.

Een groeiende groep consumenten is wel bewust met energie bezig, zowel via de keuze van energieleverancier als met kleinschalige productie, bijvoorbeeld via zonnepanelen. Dit helpt bij de bewustwording en creëert draagvlak voor een echte energietransitie. Voor de totale energievraag in Nederland is de opgewekte energie kwantitatief nog onbelangrijk.

Nederland heeft in de Europese context een relatief grote energiesector, maar is juist klein in hernieuwbare energie. Nederland heeft geen cluster van bedrijven, gespecialiseerd in

hernieuwbare energie. Spelers uit andere landen slagen er intussen in de kostprijs van energie uit wind en zon scherp te laten dalen. Dat de productiekosten nog steeds hoger ogen dan die uit fossiele bron, komt mede door het ontbreken van een realistische CO₂-prijs.

Nederland is dus, nuchter bekeken, een achterloper waar het gaat om het maken van de transitie van een fossiele naar een hernieuwbare energiehuishouding. Maar er zijn ook trends en factoren waarop we kunnen voortbouwen als we hieraan iets zouden willen veranderen.

Welvaart

De **welvaart** in Nederland behoort tot de hoogste in de wereld. Ons hoge inkomen per hoofd van de bevolking moet natuurlijk verrekend worden met de negatieve milieu- en gezondheidseffecten van onze fossiele energiehuishouding. Maar dat doet niets af aan onze financiële mogelijkheden. Als we willen investeren in een nieuwe energiehuishouding, dan kunnen we dat betalen.

Het moment om die investeringen te doen is gunstig. De groeivoorzichten van de Nederlandse economie voor de komende jaren zijn

Nederland heeft in de Europese context een relatief grote energiesector, maar is juist klein in hernieuwbare energie

zwak, zo'n anderhalf procent per jaar, en extra investeringen zouden de groei een impuls kunnen geven. De lage rente, die op andere terreinen problemen veroorzaakt, is juist gunstig voor wie fors wil investeren voor de lange termijn. Een stabiele investeringsomgeving is hiervoor een voorwaarde.

Industrie en innovatie

De Nederlandse **industrie** mag nu dan niet uitblinken in hernieuwbare energieproductie, de kernkwaliteiten die voor een grootschalige energietransitie nodig zijn, zijn ruimschoots aanwezig. Nederland heeft bedrijven die in

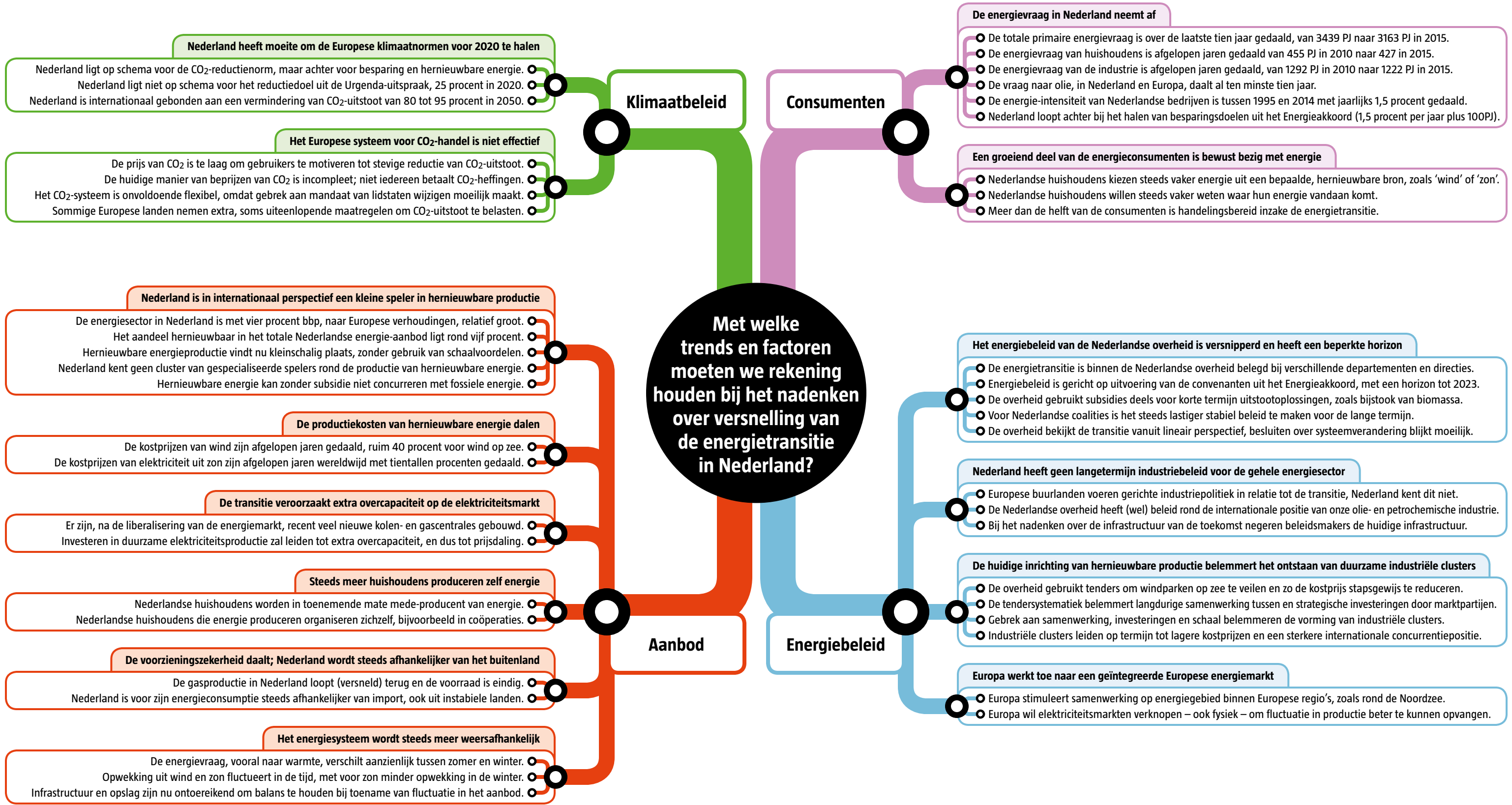
staat zijn grote, infrastructurele projecten te realiseren en kan met zijn fijnmazige vervoersinfrastructuur en stedelijke ontwikkeling voorloper zijn bij het ontwikkelen van duurzame transportsystemen en een duurzame gebouwde omgeving. Hetzelfde geldt voor **innovatie**. Nederland is ook wat de investeringen in innovatie betreft geen Europese koploper, maar heeft niettemin een goede kennisinfrastructuur op energiegebied.

Draagvlak

De Nederlandse bevolking heeft weliswaar een verkeerd beeld van het huidige aandeel hernieuwbare energie, er is brede steun voor het stimuleren van duurzame energie. Meer dan driekwart is hier positief over. Terwijl de weerstand tegen fossiele brandstoffen juist groeit. Nederland, bovendien, heeft wel vaker grote, collectief gestuurde transitie doorgemaakt. Mét steun van de bevolking.

Deze analyse van de huidige situatie – Nederland als achterblijver met mogelijkheden – laat ruimte voor verschillende visies op de toekomst van het energiesysteem. In het tweede deel maken wij hierin onze keuze.

Trends- en factorenkaart versnelling energietransitie (1 van 2)

Trends- en factorenkaart versnelling energietransitie (2 van 2)

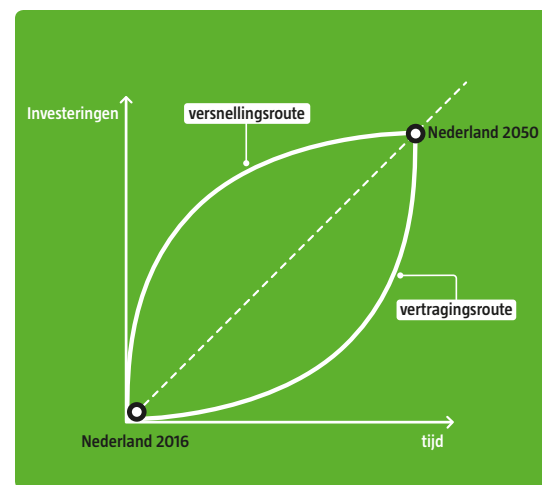

De missie en visie voor Nederland

We omarmen de klimaatdoelen geformuleerd in 2015 in Parijs: een nagenoeg CO₂-neutrale samenleving in 2050. We zeggen niet: we accepteren de doelen. Of, nog zwakker: we nemen deze doelen als gegeven. Nee, we omarmen ze, omdat we denken dat deze doelen goed zijn voor Nederland.

Nederland staat hiermee voor een uitdaging met gigantische proporties. De schaal

Figuur 1. Via welke routes kan Nederland een duurzame economie worden?

hiervan is vergelijkbaar met, bijvoorbeeld, de omschakeling van kolen naar gas in de vorige eeuw, of de aanleg van de Deltawerken na de Watersnoodramp in 1953. Het is een uitdaging van de buitencategorie. En trouwens ook het soort uitdaging dat we eerder met succes zijn aangegaan.

We staan hierbij als land voor een kernkeuze. Gegeven het einddoel, gaan we vertragen of versnellen? Deze kernkeuze is getekend in figuur 1. Op de onderste route beginnen we rustig aan met het verduurzamen van onze economie en maatschappij, en maken we de laatste jaren voor 2050 extra vaart. Op de bovenste route versnellen we juist in het begin, zodat we in latere jaren minder tempo hoeven maken. Voor beide routes is iets te zeggen.

Vertragen heeft voordelen. Als achterloper kan Nederland verduurzamen tegen de laagste kosten. In essentie gaat dat verhaal als volgt. We laten de ontwikkeling van duurzame (energie)techniek, inclusief de bijbehorende investeringen, aan andere landen. We laten andere landen de techniek doorontwikkelen naar volgende generaties, zodat de kostprijzen

Onze missie: We versnellen de energietransitie en creëren hiermee meer groene welvaart in Nederland

van duurzame energie dalen. En pas als de duurzame energie door anderen echt rendabel is gemaakt, kopen we die in tegen zo laag mogelijke kosten. Dit is de boekhoudersroute.

Versnellen kost meer, maar levert ook meer op. Ten eerste omdat onze maatschappij sneller een groter aandeel duurzame energie gebruikt, wat onze welvaart in brede zin ten goede komt. Deze groene welvaart is ons inkomen, gecorrigeerd voor de kosten van milieueffecten. Ten tweede omdat er harde economische baten te behalen zijn. In plaats van volger wordt Nederland leider. Nederland investeert zelf in duurzame technieken, en creëert waarde door de technieken niet alleen hier te gebruiken maar wereldwijd aan de man te brengen. Versnellen kost meer, maar levert ook meer op, en is per saldo dus aantrekkelijker voor Nederland. Dit is de ondernemersroute.

Onze missie voor Nederland is daarom: We versnellen de energietransitie en creëren hiermee meer groene welvaart in Nederland.

Om deze missie te bereiken is in Nederland een omslag in het denken nodig. Deze staat uitgewerkt op onze Visiekaart en lichten we

graag toe, waarbij we de thema's op de visiekaart volgen.

Klimaatbeleid met een goede prijs

Voor het realiseren van onze versnellingsmissie is het rond het **klimaatbeleid** cruciaal dat er een goede CO₂-prijs tot stand komt, met een brede grondslag. De huidige CO₂-prijs is veel te laag om een energietransitie mogelijk te maken, en er is teveel uitstoot waar helemaal geen prijs voor wordt betaald. In een ideaal geval is er een wereldwijde CO₂-prijs, maar een Europese of nationale variant is ook al mooi, rekening houdend met de internationale concurrentiepositie van bedrijven. Een goede CO₂-prijs maakt investeringen rendabel, ook in strikt financiële zin.

Terugdringen van de energievraag

Dit geldt in de eerste plaats voor investeringen in het terugdringen van de energievraag van **consumenten**, wat een integraal onderdeel is van de energietransitie. Het gaat hierbij om de energievraag van consumenten thuis, en ook om de energievraag die het gevolg is van vervoer. Hierbij doen zich interessante

groeimogelijkheden voor. Investerings in het terugdringen van energieverbruik van zowel huiseigenaren als ondernemingen bijvoorbeeld, kan, eenmaal rendabel, een aanzienlijke impuls geven aan de bouwsector.

Duurzaam en nagenoeg CO₂-vrij aanbod

Maar hetzelfde geldt voor het **aanbod**. Er wordt in Nederland bij tijd en wijle een tegenstelling gecreëerd tussen de huidige energievoorziening ('grootschalig' en 'vervuilend') en een toekomstige die dan 'kleinschalig' en 'duurzaam' zou zijn. Deze koppeling van schaal aan duurzaamheidsgehalte is vruchteloos. Sterker: schadelijk. Ook al weten we de energievraag substantieel te verlagen, de vraag naar energie zal hoe dan ook omvangrijk zijn, ook in 2050. We hebben kleinschalige én grootschalige energieproductie nodig. Daarbij is het doel: nagenoeg CO₂-vrij en gebaseerd op hernieuwbare bronnen. Huishoudens kunnen zich hierbij ontwikkelen van pure consument naar actieve producent-gebruiker. Ondernemingen zullen de rol moeten pakken van grootschalige producent van hernieuwbare energie. En voor beiden geldt: de vereiste investeringen

worden niet alleen maatschappelijk maar ook financieel rendabel bij een goede CO₂-prijs.

Iets soortgelijks geldt voor de tegenstelling tussen fossiele en hernieuwbare energie op de korte termijn. We hebben onderweg naar 2050 nog wel een tijdje fossiele brandstoffen nodig voor zowel de energievoorziening als onze industriële productieprocessen. Zelfs als we onze hele samenleving fossielvrij hebben gekregen, hebben we voordien nog wel fossiele energie nodig. Laten we dat dan zo klimaatvriendelijk mogelijk doen, bijvoorbeeld door CO₂ af te vangen bij industrie.

De omslag van fossiele naar hernieuwbare energie stelt ons bij de toevoer, omzetting, opslag en het transport voor nieuwe uitdagingen. Anders dan veel fossiele brandstoffen hoeven zon en wind weliswaar niet uit verre buitenland te worden ingevoerd, maar laten ze zich niet door de mens aan- en uitzetten. We zullen de bestaande infrastructuur daarom anders moeten leren benutten en nieuwe moeten aanleggen, bijvoorbeeld om warmte te transporteren. Dit geldt niet alleen voor Nederland, maar ook voor de ons omringende landen. We willen daarom komen tot een Noordwest-

We willen daarom komen tot een Noordwest-Europees energiegebied, waarbij Nederland de spil kan zijn, de 'hub', voor energiestromen en duurzame grondstoffen, zoals biomassa

Europees energiegebied, waarbij Nederland de spil kan zijn, de 'hub', voor energiestromen en duurzame grondstoffen, zoals biomassa. We bouwen hiermee voort op een bestaande kracht van de Nederlandse economie.

Nederlands energiebeleid

Om de energietransitie mogelijk te maken, én hierbij te versnellen, moet het roer om bij het Nederlandse **energiebeleid**. Net als in buurland Duitsland moet de 'Wende' een zaak worden van nationaal belang: stevig aangestuurd door de overheid, met doorzettingsmacht, gericht op de

lange termijn, bestendig. Dit geldt voor het energiebeleid in enge zin, maar ook voor de ruimtelijke inpassing van duurzame energieproductie. Alleen zo scheidt de overheid de condities waarbinnen huishoudens en ondernemingen, binnen en buiten de energiesector, kunnen investeren in de transitie. Grote investeringen met een lange horizon gedijen alleen in een stabiel klimaat. Robuust overheidsbeleid is in deze dus een voorwaarde voor een goede rol van de markt en de maatschappij.

Industrieel cluster van overheid, bedrijven en kennisinstellingen

De overheid zal met de bedrijven en kennisinstellingen ook haar aandeel moeten nemen in de vorming van een **industrieel cluster**, gericht op de energietransitie. Nederlandse organisaties beschikken samen over alle kennis en kunde om de energietransitie tot een succes te maken. Dit geldt voor universiteiten en andere kennisinstellingen, en voor bedrijven in uiteenlopende sectoren – van bouw tot landbouw, van offshore-techniek tot infrastructuur. We hebben ook een steeds beter beeld van wat nodig en mogelijk is voor de transitie. Wat er moet gebeuren is:

de krachten bundelen, samenwerken om zo de transitie versneld tot een succes te maken. Energie-intensieve sectoren vragen hierbij om speciale aandacht. Enerzijds: prikkelen met de CO₂-prijs. Anderzijds: vanuit het cluster helpen met transformeren.

Nieuwe technieken en ideeën

Een speciale rol is hierin weggelegd voor **innovatie**. Om de Nederlandse maatschappij duurzaam te krijgen zal de komende decennia heel wat moeten worden bedacht, getest en uitgerold. Met de huidige stand van de techniek is Nederland niet duurzaam te krijgen; we zullen nieuwe technieken en ideeën moeten ontwikkelen. Dat gaat onderzoeksgeld kosten – publiek en privaat –, doorbraken opleveren, en legt de basis onder een nieuw verdienmodel voor Nederland in de komende decennia.

Investerings die renderen

Hoe helpt versnelling van de energietransitie in Nederland de **welvaart** te verhogen? Het is goed hierbij onderscheid te maken tussen de korte termijn, de langere termijn en een fundamenteel punt.

Nederlanders willen een schone, veilige en welvarende toekomst. Laten we de versnelling van de energietransitie gebruiken om die toekomst te realiseren

Op de korte termijn jagen de investeringen in de energietransitie – in woningisolatie bijvoorbeeld, in windparken op zee, in innovatie – de bestedingen omhoog. Dit jaagt de economische groei aan. Omdat de rente laag is, kunnen deze investering nu zeer goedkoop worden gedaan.

Op de langere termijn moeten de investeringen van het industriële cluster gaan renderen. Binnen Nederland betaalt zich dit uit in lagere duurzame energieprijzen; en voor de nieuwste technieken is straks wereldwijd emplooi te vinden. De afspraken in Parijs, immers, golden niet alleen voor Nederland, maar voor de hele wereld. Het renderen vertaalt zich in een

structureel hogere groei van de Nederlandse economie.

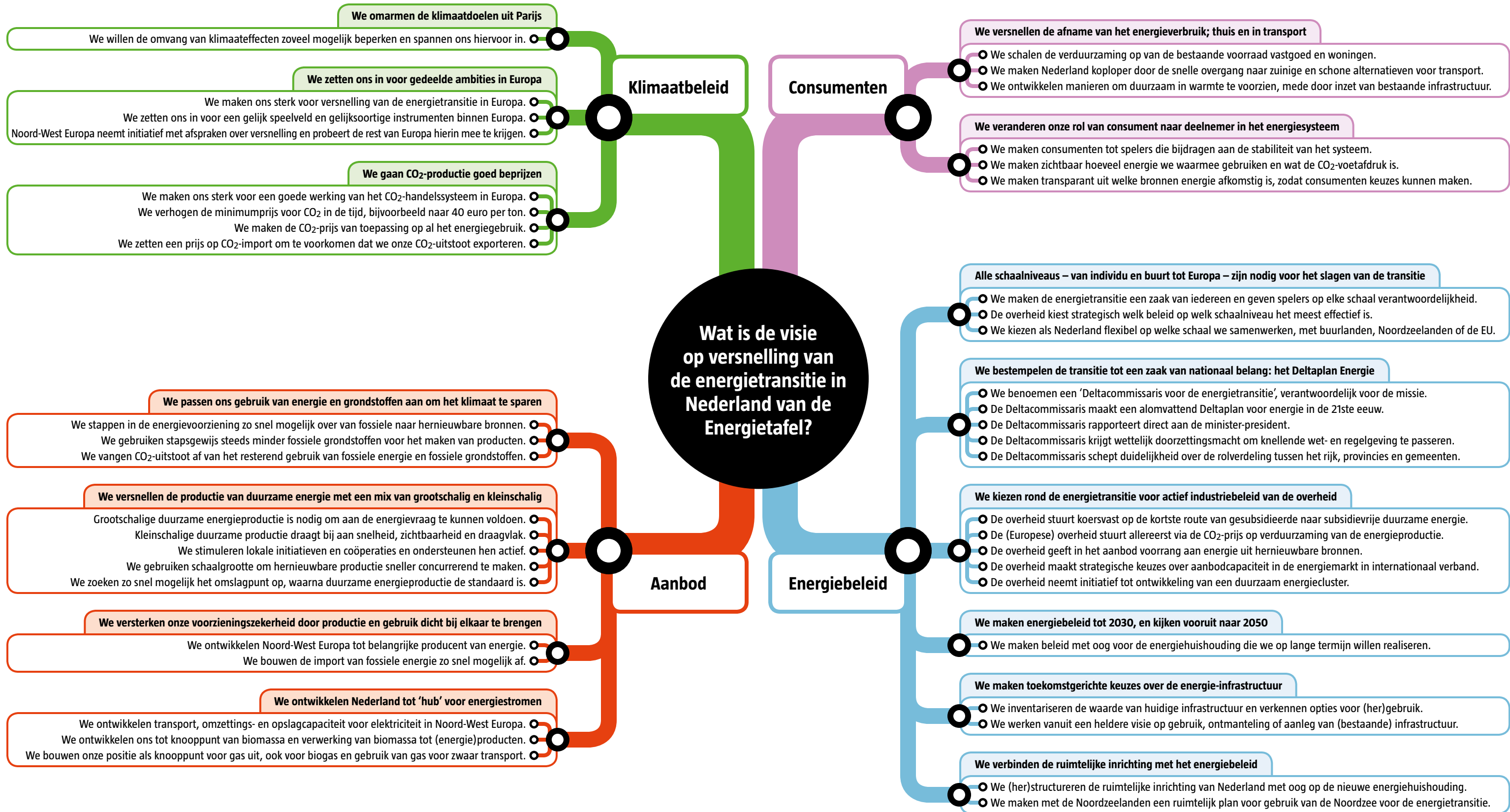
Het fundamentele punt is in feite de achtergrond van de afspraken die in Parijs zijn gemaakt. Van ons hoge inkomen in Nederland moeten we goedbeschouwd de kosten van negatieve effecten op het milieu aftrekken. Onze welvaart in brede zin is dus lager dan ons inkomen. Verduurzaming van de energiehuishouding dicht dat gat tussen welvaart en inkomen.

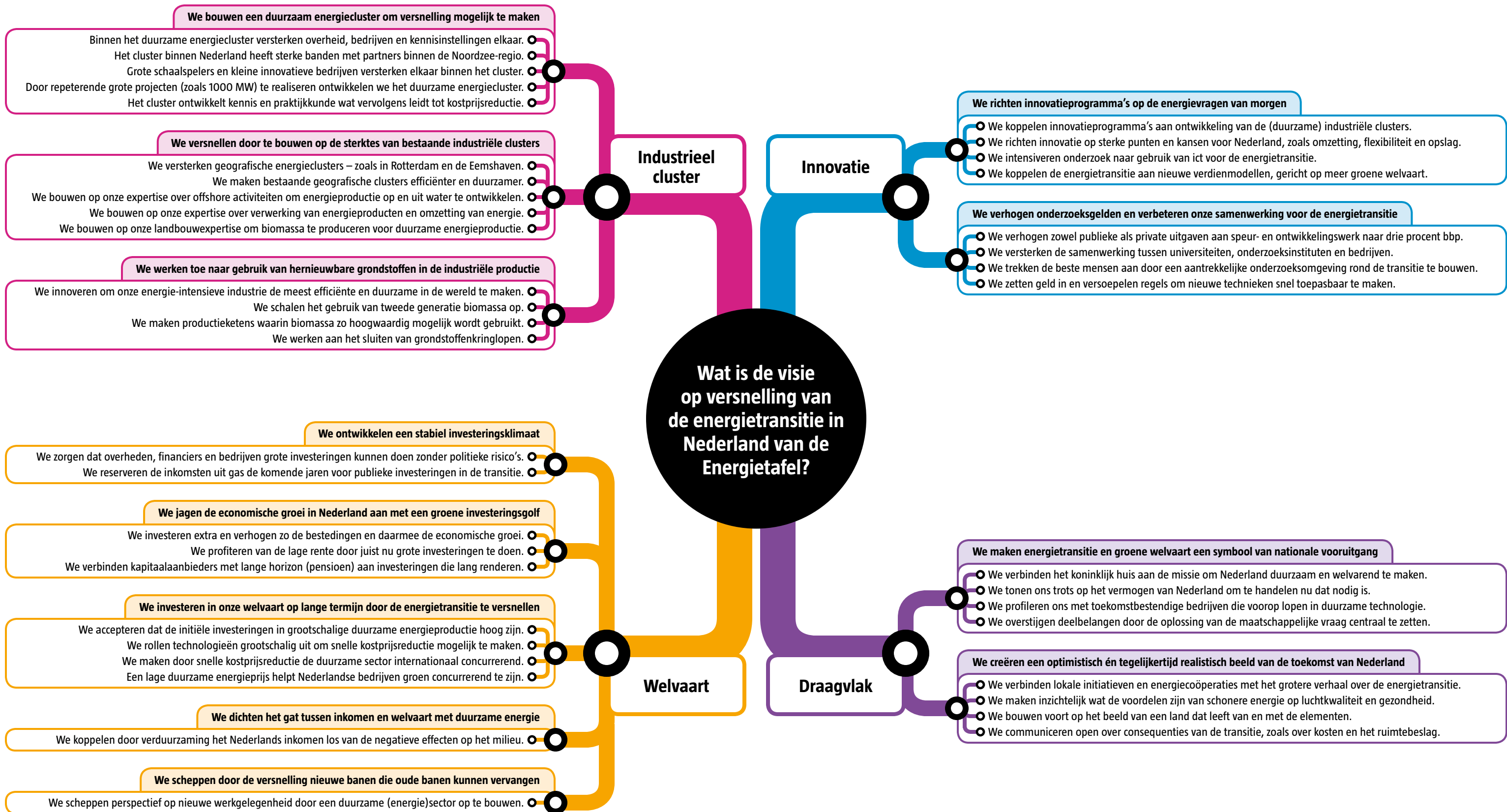
Steun voor een schone, veilige en welvarende toekomst

Dit is een verhaal dat zich prima laat vertellen. Het is een verhaal waar, mits eerlijk verteld, **draagvlak** voor bestaat in Nederland. Nederlanders willen een schone, veilige en welvarende toekomst. Laten we de versnelling van de energietransitie gebruiken om die toekomst te realiseren. Dat de kost hierbij voor de baat gaat, is zo Nederlands als drop. Het land dat erin geslaagd is in een modderige rivierdelta een welvend bestaan op te bouwen, dat de transitie heeft gemaakt van kolen naar gas, dat de Deltawerken heeft verricht, is uitstekend in staat eendrachtig opnieuw een huzarenstuk te verrichten.

Doe mee!

We besluiten ons pamflet met een oproep aan onze collega's in de verschillende sectoren van de Nederlandse economie. De kortst mogelijk versie hiervan is: doe mee! Het is van belang dat ondernemingen deel zijn van de oplossing en niet van het probleem. Dat we ieder voor zich werken aan oplossingen op deelterreinen van de verduurzaming, en dat we ook krachtig aan Nederland laten horen: wij zetten onze schouders onder de verduurzaming van de Nederlandse maatschappij. Samen zorgen we zo voor de kritieke massa die nodig is om versnelling in de energietransitie te krijgen. Met onze vooruitstrevende ondernemingen zijn we in onze drukke rivierdelta uitstekend geïntegreerd om het verschil te maken. Die schone, veilige en welvarende toekomst is een gedeelde ambitie. Van overheid, van burgers én van de Nederlandse bedrijven.

Toelichting

De analyse en visie van de Energietafel in dit pamflet zijn tot stand gekomen in een serie van vijf denksessies tussen mei en augustus 2016 onder begeleiding van De Argumentenfabriek. De deelnemers aan de Energietafel zijn: Eneco, Havenbedrijf Rotterdam, Shell Nederland, Siemens Nederland en Van Oord. Wij hebben met veel plezier het denkwerk begeleid en danken de deelnemers voor hun enthousiaste bijdrage.

Bas Ebskamp

Frank Kalshoven

De Argumentenfabriek, augustus 2016

